

Molnár Irén

KULCSÁR KÁLMÁN POLITIKA ÉS JOGSZOCIOLÓGIAI TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Gondolat, Budapest, 1974.
Szaklektor: dr. Peschka Vilmos és dr. Pozsgay Imre.

Tartalom: Előszó

A társadalom és a politika

A szociológia ma — belülről nézve
A politika és a politikai rendszer
Politika és szakszerűség a társadalom vezetésében
A politikai aktivitás társadalmi tényezői
A politika és a közigazgatás összefüggésének kérdései
Laikus részvétel a szervezeti döntésekben
Társadalomtudomány — társadalmi tervezés — politika
A közvélemény mint szociológiai jelenség

A társadalom és a jog

Népi jogkutatás Magyarországon és a jogszociológia
A társadalom és a jogismeret
A jogalkalmazás történeti-funkcionális elemzése
A népesedéspolitika jogi eszközei és a családtervezés
A situáció jelentősége a jogalkalmazás folyamatában
A bíró személyiségének befolyása az ítélkezésre

A magyarországi Gondolat könyvkiadó godozásában 1974-ben jelent meg Kulcsár Kálmán tanulmánygyűjteménye, A mintegy 360 oldalas kötet szerzője, a társadalomnak a politikai és jogi viszonyait elemzi. A 14 tanulmányból álló kötet tulajdonképpen képet ad Kulcsár Kálmán sok-

oldalú tudományos munkájáról. A szerző tíz év termékeny munkásságának anyagából — elsősorban már megjelent írásaiból, tanulmányaiból, cikkeiből — válogatott. Mindenekelőtt arra vállalkozott, hogy a szociológiáról alkotott felfogását kifejtse. Beszámol a magyarországi szociológiai kutatás eredményeiről, és bírálóan elemzi a politikai és jogszociológiát. De nemcsak a kritikai szándék vezérelte, hanem az is, hogy szóljon e két tanulmányagnak, a marxista szociológián belüli nehézségeiről. „Szükség van elméleti munkára... különösen a politikai szociológiai területén nagy a veszélye annak, hogy a szerzett ismeretek is a hétköznapi tudás szintjén maradnak.” A közölt tanulmányok fogalomtisztázást kísérelnek meg, további kutatásra és vitára ösztönöznek.

A kötetből világosan kitűnik Kulcsár Kálmán marxista világnézete, történelemszemlélete, alapos jogismerete, a kutatáshoz való ragaszkodása és előrelátó gondolkodásmódja.

Eredeti és vitaindító módon bemutatja a magyar szociológia fejlődését és arculatát. E társadalomtudomány viszonylag „fiatal kora” ellenére a megtorpanás állapotában van, amivel összefügg a szakképzés hiánya, dilettantizmus. Mindez lehetővé teszi a nyugati divatáramlatok és tudománytalan elméletek elterjedését. Ilyen helyzetben elkerülhetetlen a történelmi, marxista vizsgálati módszer és az önkritika. Ahhoz, hogy a szociológia helyét, feladatát helyesen ítéljük meg, nagyobb történelmi távlatokra, folyamatra, elemzésre van szükség. Magyarországon a szocialista társadalom építésének kezdetén nem volt erős a társadalmi igény, nem volt eléggé fejlett a társadalomtudomány, hogy a szociológia, „amúgy is problematikus helyzetéből adódó következményeket is leküzdve, fejlődésnek induljon.”

Elsősorban az ipar és a műszaki tudományok fejlődtek. A szociológia mellőzött, szinte felesleges tudomány lett. A társadalmi helyzet megváltozása után legyőzték az akadályokat, kiküszöbölték azokat a szubjektív hibákat, amelyek miatt a marxista szociológia nem fejlődhetett. A marxista szociológia fellendült, különösen a munka-, illetve szakszociológia. Szükségszerűen arra is törekednek, hogy a marxista társadalomelmélet eddigi eredményein és a valóságon alapuló új fogalmakat alkossanak.

Miután a szerző elemzi a politika és a politikai rendszer marxista értelmezésének, fogalomalkotásának lehetőségeit, a politika és a szakszerűség kapcsolatát vizsgálja, főleg Lenin gyakorlati tapasztalatai alapján. Összehasonlítja a klasszikus polgári politikai gondolkodásnak és marxista elméletnek, a demokráciáról alkotott nézeteit, majd kifejti, mennyire fontos a nép politikai aktivitásának tudatos fejlesztése.

A kötet második részében először a magyarországi nép jogkutatásról, illetve a jogéletről ír. A két világháború között kísérelték meg először, hogy tapasztalati kutatásokkal tárják fel a jogi élet jellegzetességeit. Mintegy fél évszázada annak, hogy a népi jogkutatás érdekes eredményeket ért el; például felfedezte, a joggyakorlat és az írott jogszabály közötti

eltérést. Az élő jogot a parasztság körében eleven jogi néphagyományban, cselekvésben megszokásban keresték, és fel is fedezték. Ezek a kutatások tulajdonképpen néprajziak voltak. Nagy gyűjtő esztendőik voltak azok — Tagányi Károly és Bónis György munkásságában. A „magyar önismeretre” való törekvés a jogtudományban is átvette a néphagyományra alapozott művelődést. Ez volt Györffy István elgondolása is annak idején:

- „1) a nép életét szabályozó szokásrendszer jogrend;
- 2) ez képviseli az igazi magyar népi jogot;
- 3) a ‚hivatalos’, a törvényekben és jogszabályokban megjelenő jog idegen, nem magyar jog;
- 4) éppen ezért nem képes irányítani és szabályozni az életet, amely ettől különbözik;
- 5) mindezek szerint a jogalkotást a nép között élő jogra kell alapozni.” (205. oldal).

A jog és az élet közti különbség felfedezése nemcsak a magyar tudósokra jellemző — ezt a XX. század jogszociológusai szabályként emlegetik. A társadalom gyors fejlődésével változnak a viszonyok, de jogszabályozásuk el-elmarad. Kulcsár véleménye mégis az, hogy a népi jogélet kutatói hamis elméletet dolgoztak ki a jog és az élet közti különbségről, mert a paraszti hagyományokban és a szokásokhoz való alkalmazkodásban látták a magyar társadalom megújulását. Ugyanakkor, a nyugati jogszociológia esetében, a monopolista társadalom előretörésekor az új társadalmi viszonyok megerősödésére törekedett a jog is.

Éppen az „alsó réteg”, a parasztság életét kutatva Györffy azt találta „felfedni”, hogy az uralkodó „réteg” és a nép ellentéte az idegen és a magyar ellentéte. Tulajdonképpen az osztályviszonyokról adott torz képet, amikor azt állította, hogy a nép azért látja az államjogban az urak fegyverét, mert idegen, nem pedig magyar szokásokat tükröz. Mindenesetre az effajta felfogás gyakorlati politikai szempontból is alkalmasnak látszott a valódi társadalmi ellentétek eltompítására. Hiába volt jószándékú a „népi” mozgalom, ha a népen csak a parasztságot értette, a jogon pedig legtöbbször csak a régi jogszabályok maradványát. Sőt, a fogalomalkotás bizonytalanságához csatlakoztak a polgári törekvések: elválasztani a jogot az államtól.

A hajdani kutatások bírálata után Kulcsár magyarázatot keres: az elnyomott osztály mindig kritikusan nézte a jogot. Akik nem részesültek a hatalomból, a jogszabályokról olyan véleményt alakítottak ki, ami számukra volt helyes és elfogadható. A jogrendszer így tárgyiasul a jogtudatban, amelynek kifejezője a jogszabás, magatartás. A népmesében, -dalban megnyilvánuló jogi felfogás is kifejezi a jogtudati állapotot, amely a társadalmi viszonyoktól függ, de nála lassabban változik. Ezért terjedt el olyan téves felfogás, hogy ez a magatartás „lelki”, és „faji” és „nemzeti” sajátosságokra vezethető vissza, és így örök, megváltozhatatlan.

lan. Szerencsére ezt a helytelen elméletet a forradalmi változások megcáfolták (szocialista viszonyok, a mezőgazdaság kollektivizálása stb.). A jogszociológia a marxista szociológia része lett, és megkezdődött a jogtörténet tudományos feldolgozása — ami nem akadályozza meg ezt a társadalomtudományt abban, hogy a jogi néphagyomány elemzésével foglalkozzon.

A szerző, mintegy 30 oldalon foglalkozik egy külön említésre érdemes empirikus módszerrel történő kutatással, amelynek célja a jogismeretnek a lakosság körében való feltárása. Milyen az általános jogismeret? — kérdezték 1965-ben a magyar kutatók és szerettek volna, még ha járatan utakon is haladva, feleletet kapni rá.

A megkérdezetteknek kérdőívet kellett kitölteniük. A kérdőív nem volt hibátlan. Például: az egyes jogterületek reprezentálása végül is három nagy jogágra (állam- és államigazgatási jog; büntetőjog; polgári, család- és tsz-jog) szűkült, amelyekről nagyjából azonos számú jogszabályt választottak ki. Nehéz volt elválasztani a tényleges jogismeretet a jogtudattól, az alanyokat kiválasztani stb. A kiválasztott mintába végül is 1217 tizenhét év feletti kereső foglalkozású egyén került be (683 férfi és 534 nő), akik ugyanakkor elegendő számban képviselték a három nagy társadalmi réteget is: szellemi dolgozók (368 fő); fizikai dolgozók (668 fő) és mezőgazdasági fizikai dolgozók (242 fő). Három városban (Budapest, Pécs, Szeged) és négy községben (Förcsöny, Pécsudvard, Balástya, Pusztaszer), végezték a felmérést 1965-ben.

Az adatfeldolgozásra 1966-ban és 1967-ben került sor. Az eredményeket dióhéjban összefoglaljuk: a jogismeret szintje sokfajta és összetett folyamat eredménye. Szintjének meghatározásában koeficienshez folyamodtak, amelyet a szociológiában elfogadott skálaszámítás egyik ismert technikájából kölcsönöztek: ha a jogismeret ideális szintjét 1-nek vesszük, akkor tényleges szintje ezt igyekszik megközelíteni (valójában sose éri el), a következő formula alapján:

$$1 = \frac{\text{helytelen válaszok száma}}{\text{kérdések száma}}$$

A jogismeret szintje: 0,55 (a szerző nem mond véleményt erről az általános számról, hisz nincs mihez hasonlítania). Különb, az értelmiségiek jogismeret szintje a legmagasabb (az várható is). A fizikai dolgozók, majd a mezőgazdasági fizikai dolgozók követik — mint ahogy ez kitűnik az alábbi táblázatból is:

A jogismeret szintje

Jogászat társadalmi rétegek	Államjog és államigaz- gatási jog	Polgári jog	Büntetőjog	Perjog	Összesen (perjog nélkül)
1. Szellemi dolgozók	0,58	0,66	0,61	0,62	0,61
2. Fizikai dolgozók	0,43	0,58	0,58	0,80	0,53
3. Mezőgazdasági fizikai dolgozók	0,42	0,52	0,58	0,80	0,50
ÖSSZESEN:	0,47	0,59	0,59	0,78	0,55

A táblázat világosan tükrözi az általános műveltséget, az iskolázottságot és a tájékozódottságot.

A politikai tájékozottságot is mérték. Hat politikust — Kállai Gyula, Losonczi Pál, Veres Péter, Gomulka, Gromikó, Kennedy — kellett ismer-
niök. Az eredmény:

szellemi dolgozók	0,86
fizikai dolgozók	0,74
mezőgazdasági dolgozók	0,59

Láthatjuk, hogy a politikai tájékozottság általában jobb, mint a jog-
ismeret, de a rétegek közötti különbség ugyanaz.

A büntetőjogra vonatkozó feleletek igen kis rétegek közötti eltérést
mutatnak, hisz az általános ismeretek és az erkölcsi normák alapján min-
den ember hasonlóan következtetett. Már nagyobb az eltérés a polgári
jogban, éppen attól függően, hogy mely kérdések kapcsolódnak az élet-
viszonyokhoz és melyek állnak távol egyes rétegektől. Például, arra a
kérdésre, hogy „kié a föld, amelyet a tag bevitt a termelészövetkezetbe”,
a helyes válaszok:

szellemi dolgozók	31,8%
fizikai dolgozók	20,8%
mezőgazdasági dolgozók	41,7%

— látható, hogy a jogismeret szintje alacsony ugyan, de az érdekeltőbb
rétegé mégis magasabb, mint a többié, mert tájékozottabb.

Meglepetés, hogy mennyire hiányos az állam és államigazgatási jogis-

meret. Az állampolgárok kevésbé érdeklődnek az „életüket szabályozó” állami normák iránt.

szellemi dolgozók	21,1%
fizikai dolgozók	6,8%
mezőgazdasági dolgozók	6,2%

Az adatok szerint a férfiak jogismerete, politikai tájékozottsága valamennyivel jobb, mint a nőké. Az okokat fejtegetve a szerző a nőknek a társadalomban és a családban való sajátos helyzetére utal. Egy csöppet sem meglepő, hogy a családról és a családi állásról, az örökségről, a nők szinte a férfiakkal azonos arányban válaszoltak helyesen.

A kor kevésbé befolyásolja a jogismeretet, a demográfiai tényező, a lakhely annál inkább. A főváros és a városok hatása kedvező, a falué kedvezőtlen.

Végül, a szerző hangsúlyozza, hogy a tanulmány nem igyekezett a vizsgálati anyagot teljesen és tudományosan feldolgozni, a cél elsősorban az adatismertetés, utalás volt.

Habár a kötet jogi részének több írása is figyelemre méltó, nem foglalkozhatunk mindegyikkel. A szerző nagyon érdekes jogszociológiai részletre figyel fel, főleg még kevésbé kutatottakra. Elgondolásai és megfigyelései vitaindítóak.

Kulcsár Kálmán könyve politikai, valamint jogszociológiai és a szociológiatörténeti ismereteinket gazdagítja. Érdeemes elolvasnunk és módjával felhasználnunk írásait saját kutatásainkban is.